

Andrej Studen

ZAPIS O BIVANJSKIH RAZMERAH NEMŠKIH IN SLOVENSKIH VIŠJIH MEŠČANSKIH SLOJEV V LJUBLJANI NA ZAČETKU STOLETJA (PRIMER NASELJA VIL V KAPUCINSKEM PREDMESTJU V LJUBLJANI)

Referat na posvetovanju o nemški in slovenski kulturi na Slovenskem 31. 10. 1990 v Ljubljani

Za raziskovanje problematike bivanjskih razmer višjih slojev ljubljanskega meščanstva v 19. kot tudi v 20. stoletju slovensko zgodovinopisje še ni pokazalo posebnega zanimanja. V razpravi bom skušal predstaviti nekatere bistvene poteze bivanjskega vsakdanjika teh slojev na primeru naselja vil, ki je, zlasti po velikem potresu v Ljubljani leta 1895, zraslo v Kapucinskem predmestju Ljubljane. Posegel bom na področje gradbene dejavnosti v tem mestnem predelu. Pozornost bom usmeril predvsem na postopke mestnih oblasti pred izdajo gradbenega dovoljenja in ob njej. Zanimal me bo nastanek vil ter etnična in poklicna struktura imetnikov stanovanj. Na splošno bom skušal predstaviti bivanjske razmere višjih slojev, natančneje pa si bomo zaradi boljše predstave ogledali tudi strukturo ene izmed tamkajšnjih vil. Že v samem začetku raziskovanja sem si zastavil tudi vprašanje, ali se v okviru zastavljene problematike – tega drobca zgodovine, zakoličenega v polje bivanjskega vsakdanjika Ljubljane v preteklosti – pojavljajo kakšne etnične posebnosti in če se, kakšno sled, izrazito ali neizrazito, so zapustile v okviru ljubljanske kulturne dediščine. Za raziskavo izbrane teme se nam je ohranilo le malo arhivskega gradiva. Opiral se bom na podatke popisa prebivalstva leta 1910 ter na ohranjene načrte in gradbene spise, ki jih hrani Zgodovinski arhiv v Ljubljani.

I.

Prve vile so se v tem delu mesta začele graditi že pred katastrofalnim potresom, ki je prizadelo Ljubljano leta 1895. Na tem mestu naj samo omenim, da so bile zahteve mestnih oblasti za izdajo gradbenega in vselitvenega dovoljenja pred potresom manj ostre in natančne kot po potresu.¹

V popotresnem obdobju, po letu 1895, pa gradnja nove stavbe v Ljubljani ni bila enostavna. V gradbeni dejavnosti so namreč začela veljati stroga gradbena načela, predvsem v smislu »zdravstvenih razlogov« in požarne varnosti. Mestne oblasti so s predhodnimi komisij-skimi ogledi stavbišča skrbno in natančno preučile in pretehtale vsako podrobnost, povezano z gradnjo, v skladu s predpisanim stavbnim redom. Če mestnim oblastem nekatere preučene okoliščine niso ustrezale, niso izdale gradbenega dovoljenja.²

Mestne oblasti so bile skratka izredno previdne in natančne pred izdajo gradbenega dovoljenja in ob njej. Iz gradbenih spisov o gradnji vile v Kapucinskem predmestju je razvidno, da so imele oblasti do graditeljev, ki so imeli tu v lasti gradbeno parcelo, enake zahteve, ne glede na njihovo nacionalnost. Nova gradnja je morala ustrezati strogim predpisom popotresnega stavbnega reda (predvsem zahtevam po zračnih in svetlih, higienskih in

¹ Glej npr. Zgodovinski arhiv Ljubljana (dalje ZAL): REG I/fasc. 1138, XVI/2 – načrti in gradbeni spisi za izgradnjo vile Ludwiga Zeschka (posestnik) v Erjavčevi ulici 18 (leto 1893) ali pa REG I/fasc. 1140, XVI/2, spisi za adaptacijo vile Gabriela Piccolija (lekarnar in posestnik) na cesti Franca Jožefa 15 (leto 1895).

² Glej npr. ZAL: REG I/fasc. 1527, XVI/2, št. 27499 – gradbeni spisi in načrti za izgradnjo vile ljubljanskega Nemca dr. Otta Vallentschaga (odvetnik in posestnik) v Šubičevi ulici 10 (leto 1906) ali pa REG I/fasc. 1529, XVI/2 – gradbeni spisi in načrti za izgradnjo vile Slovenca Aleksandra Hudovernika (c. kr. notar) v Erjavčevi ulici 24 (leto 1907) ali pa REG I/fasc. 1527, XVI/2, št. 28426 – gradbeni spisi in načrti za izgradnjo vile Slovenca Alojzija Lillega (trgovec s špecerijo in posestnik) v Šubičevi ulici 8 (leto 1906).

požarnovarnih prostorih), ne glede na to, ali je bil prosilec za gradbeno dovoljenje Nemeč ali Slovenec. Nacionalna pripadnost tu ni igrala nobene vloge, temveč je bilo pomembno samo to, da se je graditelj podredil zahtevam stavbnega reda in seveda imel dovolj premoženja, da si je lahko gradnjo vile privoščil. Edina razlika, ki jo lahko opazimo pri prebiranju prošenj za podelitev gradbenega dovoljenja v času župana Ivana Hribarja (1896–1910), je bila ta, da so se Nemci obračali na magistrat v nemškem, Slovenci pa v slovenskem jeziku. Magistrat je z vsemi prosilci posloval v slovenskem jeziku. Hkrati je tudi pomembno, da so načrte vil, ki so si med sabo zelo podobni, risali tako za Nemce kot za Slovence isti arhitekti (npr. Robert Smielowski, Filipp Supančič) in tudi gradbeni načrti so se razlikovali samo v tem, da so bili za slovenskega naročnika opremljeni v slovenskem, za nemškega pa v nemškem jeziku.³

II.

Podatki popisa prebivalstva leta 1910 nam povedo, da je bila večina vil v Kapucinskem predmestju zgrajena po letu 1900. Nekatere vile so bile enodružinske, nekatere pa dvodružinske. Vse vile so bile povezane z mestno kanalizacijo in vodovodom. V vse vile je bila napolnjena električna razsvetljava, trije lastniki pa so imeli tudi telefon.⁴ Vile so ogrevale peči na drva in premog. Vse vile so obdajali vrtovi. Lastniki vil so plačevali le visoke davke in precej drago vodarino, najemniki stanovanj v dvodružinskih vilah, ki niso bili lastniki vile, pa zelo visoke letne najemnine (nad 1200 kron).⁵

Nacionalna struktura imetnikov stanovanj v popotresnem naselju vil je bila po podatkih popisa prebivalstva leta 1910 naslednja: 12 (63,1%) Slovencev, 6 (31,6%) Nemcev in 1 (5,3%) Italijan. V okviru poklicne strukture imetnikov stanovanj v večini primerov naletimo na oznako posestnik (Besitzer) ali posestnica (Besitzerin). Znotraj poklicne strukture srečamo predvsem uradnike oziroma javne nameščence ali trgovce.⁶

Zaradi boljše predstave si oglejmo še strukturo ene izmed meščanskih vil v Ljubljani na začetku stoletja. Ob tej priložnosti sem izbral vilo nemške meščanske družine, katere lastnik je bil dr. Otto Vallentschag, odvetnik in hišni posestnik v Ljubljani.⁷ Vila je bila zgrajena do začetka julija 1907. Bila je enodružinska. Lastnik je vilo zavaroval proti požaru, hkrati pa je zaradi bližine južne železnice poskrbel tudi za požarno varnost. Tako tla kot stropi so bili betonski. Protipožarnim predpisom je ustrezala tudi strešna kritina, saj je bila streha pokrita z eternitom.

Sprehod po vili začnimo v kleti. Tam je bilo kletno stanovanje (soba, kuhinja in stranišče na hodniku) s posebnim vhodom z dvorišča. Poleg kletnega stanovanja, ki je bilo namenjeno hišnim poslom, so bili v kleti še prostor za premog, drvarnica, pralnica in shramba.

³ ibidem. (Mestna oblast pa je usmerjala svojo pozornost tudi v zunanje estetske učinke. Zanimal jo je zunanji izgled vil, ki morajo biti vsaj lične, če že ne imenitne in razkošne, da se bodo lahko prijetno vklopile v urbani sklop novega naselja vil. Oblast je namenjala svojo pozornost celo okolici vile in s tem skušala vplivati tudi na okus in želje graditeljev (npr. zahteve po ličnejši ograji in pločniku z natančnimi, v metrih izraženimi določbami o odmiku vile od stavbne črte v posameznih ulicah Kapucinskega predmestja ipd.). Oblast skratka ni skrbel samo videz vil, temveč tudi njihova usklajenost s širšo okolico, zato si je tudi prizadevala za čimbolj veličasten in imeniten videz ulic v popotresnem naselju vil. Nacionalna pripadnost graditeljev pa mestno oblast ni zanimala.)

Zelo zanimiva je tudi medsebojna podobnost načrtov vil, predvsem glede razporeditve prostorov. To dejstvo namiguje, da so bili načrti izdelani pod določenimi vzori in vplivi že izdelanih gradbenih predlog. Stavbni mojstri (arhitekti) so se šolali predvsem na Dunaju. Dunajski vpliv se je odražal v gradbeni dejavnosti v Ljubljani že pred potresom (glej Vlado Valenčič: Gradbeni razvoj Ljubljane od dograditve južne železnice do potresa leta 1895, Kronika, IX, 1961, str. 135–144) ter po njem in srečamo ga tudi pri gradnji vil v Kapucinskem predmestju.

⁴ Glej Wohnungs- und Geschäfts – Anzeiger für die Landeshauptstadt Laibach (Ljubljana 1912). Telefon so imeli Gabriel Piccoli, Aleksander Hudovernik in Alojzij Lilleg.

⁵ Pri analizi so upoštevani podatki naslednjih popisov prebivalstva z dne 31. decembra 1910 – ZAL: Popis prebivalstva (dalje PP) leta 1910: Knafljeva ulica 15; PP leta 1910: Erjavčeva cesta 14, 16, 18, 24, 26; PP leta 1910: Levstikova ulica 2, 4; PP leta 1910: Šubičeva ulica 8, 10 in PP leta 1910: Franca Jožefa cesta 15, 17.

⁶ ibidem. (npr. c. kr. blagajnik deželnega izplačilnega urada (K. K. Landeszahlmstkassier), c. kr. notar, c. kr. deželni šolski svetnik, c. kr. koncipist deželne vlade, c. kr. višji svetnik za gradnje, knjigovodja v Ljubljanski kreditni banki, bančni uradnik, zavarovalni likvidator (Versicherungsliquidator), tajnik trgovske in obrtne zbornice, posestnica anončne pisarne (Annoncenbureauinhaberin), odvetnik, učitelj, c. kr. sodnik v pokoju in pa trgovec z usnjem, trgovec s špicerijo, lekarnar.)

⁷ Podrobnejša razprava o zgodovini vile v Šubičevi ulici 10 in njenih prvih lastnikih – nemški meščanski družini Vallentschag – je že napisana – glej Andrej Studen: Nekaj drobtin o vili v Šubičevi ulici 10 (o njenem nastanku, strukturi in prvih lastnikih), Borec 1, letnik XLII, januar 1990, str. 144–151.

Lastnikova družina je stanovala v pritličju in v prvem nadstropju. Ob glavnem vhodu je bila manjša predsoba, poleg katere je bilo stranišče na izplakovanje z vodo. Iz predsobe se je po načrtu prišlo v opremljeno vežo (Diele), ki je bila povezana z veliko jedilnico, obdana na eni strani s prelepo zaprto verando, na drugi strani pa s sobano, ki je služila za dnevni prostor. V pritličju so bili še tile prostori: soba, izba za posle poleg shrambe in kuhinje, iz katere so vodila vrata na manjši balkon.

Če bi se po hrastovih stopnicah povzpeli v prvo nadstropje, bi v predsobi naleteli na več vrat, ki so vodila v spalnico, v sobo za dečke, v sobo za deklice in še v dve sobi, imenitno kopalnico z betonskimi tlemi in vsemi potrebnimi odtoki ter na manjši balkon. Angleško stranišče je bilo tudi v prvem nadstropju. Tudi razkošna zaprta veranda ni manjkala.

Iz zapisnika magistratne komisije, ki je nastal ob ogledu nove vile pred izdajo vselitvenega dovoljenja, je razvidno, da so gradnjo podstrešnega stanovanja (predvideni sta bili dve sobi) opustili ter napravili le shrambo, ki je bila opažena in ometana.⁸

Na prav tako velike in razkošne bivalne prostore naletimo tudi v preostalih vilah takratnega Kapucinskega predmestja. Zelo imenitna so bila tudi stanovanja v dvodružinskih vilah. Vsa stanovanja so vsebovala večje število sob, predsob in kuhinjo. Druga značilnost so bile izbe za posle. V dvodružinskih vilah so se prostori za hišne posle nahajali v pritličnem stanovanju oziroma v stanovanju v prvem nadstropju. Prostori za hišne posle so bili ločeni od bivalnih prostorov gospodarja in njegove družine s hodnikom takoj za glavnim vhodom. Nahajali so se ob kuhinji in shrambi. V enodružinskih vilah pa so se prostori za hišne posle ponavadi nahajali v kleti. Lastniki vil so stanovanja modernizirali z angleškimi stranišči na izplakovanje z vodo in kopalnicami. Prav kopalnica kot sestavni del stanovanja pa še posebno bije v oči, saj je bila v obravnavanem času znamenje razkošja in privilegij bogatih. V drugih predelih mesta Ljubljane je bila namreč kopalnica v tem času prava redkost.⁹

III.

Ali lahko na podlagi povedanega govorimo o bistvenih razlikah med bivanjskimi pogoji slovenskih in nemških višjih meščanskih slojev v Ljubljani na začetku stoletja? Mislim, da kakršnih posebnih razlik ni bilo. Zanimivi so le jezikovni detajli (nemščina in slovenščina), ki jih opazimo pri prebiranju spisov o postopkih mestnih oblasti pred izdajo gradbenega oziroma vselitvenega dovoljenja in ob njej, oziroma jezikovni detajli, ki jih zasledimo na ohranjenih načrtih. V referatu ugotavljamo, da so vsi imetniki stanovanj v naselju vil Kapucinskega predmestja ne glede na etnično pripadnost (srečali smo Slovence, Nemce in Italijane), bivali v velikih, razkošnih in moderniziranih stanovanjih. Bistvena komponenta obravnavanih bivanjskih razmer ni bila etnična pripadnost stanovalcev naselja vil v Kapucinskem predmestju, temveč je bila odločilna njihova pripadnost višjemu družbenemu sloju. Takšne bivanjske razmere so torej pogojene s premožnostjo imetnikov stanovanja, saj je bilo za življenje v razkošnih in velikih bivalnih prostorih potrebno odšteti kar zajeten kup denarja.

Govorimo torej o bivanjskih razmerah višjih družbenih slojev. Ker se trenutno ukvarjam tudi z raziskovanjem stanovanjske kulture drugih predelov mesta Ljubljane, kjer se srečujem tudi z bivanjskimi razmerami srednjih in nižjih slojev ljubljanskega prebivalstva, skratka, z bivanjskimi pogoji bolj ali manj bogatih in bolj ali manj revnih stanovalcev Ljubljane, lahko zapišem, da bi do enakih zaključkov prišli tudi pri opazovanju bivanjskih razmer teh slojev prebivalstva.¹⁰ V okviru zgodovine bivanjskih razmer v Ljubljani torej močno izstopa pripad-

⁸ ZAL: REG I/fasc. 1527, XVI/2, št. 27499, Šubičeva ulica 10. Celoten opis vile temelji predvsem na načrtu Roberta Smielowskega (fol. 466) ter na zelo podrobnih podatkih Zapisnika vselitvene komisije, ki je dr. Ottu Valentschagu podelila vselitveno dovoljenje dne 26. julija 1907 (fol. 444). Podoba pa dopolnjujejo tudi podatki Popisa prebivalstva leta 1910: Šubičeva ulica 10.

⁹ Glej podatke popisov prebivalstva, ki so naštetih pod opombo št. 5. (O notranji opremi vil ne vemo veliko. Notranjštine so bile opremljene s secesijskim pohištvom, ki ga je večina imetnikov verjetno naročila pri znanem ljubljanskem mizarškem mojstru in trgovcu s pohištvom Jakobu Naglasu. Lekarnar Gabriel Piccoli je pri naštevanju prostorov, ki so sestavljali stanovanje, posebej omenil tudi sobo s klavirjem. (ZAL: Popis prebivalstva leta 1900 in 1910: Franca Jožefa cesta 15.))

¹⁰ Gre za trenutno še nedokončan projekt raziskovanja, ki ga opravljam na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani: Stanovanjska kultura in stanovalci izbranih ljubljanskih ulic 1869–1910. Metodološko gre za vzorčno opazovanje in medsebojno primerjanje več mestnih predelov. V okviru izbranih vzorcev naletimo na stanovalce, ki so pripadali različnim družbenim slojem, hkrati pa so bili tudi različnih nacionalnosti. Bivanjske razmere so bile pogojene s socialno pripadnostjo, z materialnimi možnostmi stanovalcev.

nost različnim socialnim slojem, medtem ko etnična pripadnost pri opazovanju te zgodovine ni igrala posebne vloge, temveč se je nasprotno izgubljala znotraj lokalnih posebnosti in karakteristik bivanjskega vsakdanjika Ljubljane v obravnavanem času.

IV.

S strukturo gospodinjstev se v razpravi zaradi skromno odmerjenega časa žal ne moremo ukvarjati. Dovolite mi, da na tem mestu samo omenim, da popis prebivalstva Ljubljane leta 1910 vsebuje številne rubrike s podatki o članih gospodinjstev in ima značaj nekakšne ankete. Zaradi tega značaja lahko zgodovinar zajame le številčno izmerljive karakteristike, iz rok pa mu uidejo številne imponderabilije, pomembne poteze in značilnosti kulturnega okolja, ki se nahaja za zidovi stanovanj, hkrati pa so zelo nejasni tudi zunanji faktorji bivanja kot npr. medsosedski odnosi, prijateljstvo ipd. Pri opazovanju bivanjskega vsakdanjika različnih slojev ljubljanskih Nemcev in Slovencev ostajajo zaradi številnih imponderabilij nerazjasnjena številna vprašanja, ki si jih zastavlja zgodovinar. Eno izmed takšnih vprašanj je naprimer, kako so v okviru gospodinjstev med sabo komunicirali skupaj živeči Nemci in Slovenci, oziroma kako je nemški imetnik stanovanja komuniciral z v veliki večini slovenskimi hišnimi posli. Še bolj zanimiv fenomen pa predstavljajo v ohranjenih popisih prebivalstva utrakvistične, nacionalno mešane, nemško-slovenske družine. Še posebno zanimive so tiste utrakvistične družine, kjer sta starša pripadnika različnih veroizpovedi – katoliške in protestantske, saj pride v teh primerih poleg zanimivega razdeljevanja občevalnega jezika med otroke v poštev tudi razdeljevanje veroizpovedi. V okviru opazovanja nemške in slovenske kulture na Slovenskem so torej utrakvistične družine še eden izmed interesantnih fenomenov, ki mu bomo morali slovenski zgodovinarji v prihodnosti še posvetiti posebno pozornost.

Zusammenfassung

ABRISS ÜBER DIE WOHNVERHÄLTNISSE DER DEUTSCHEN UND SLOWENISCHEN HÖHEREN BÜRGERSCHICHTEN IN LJUBLJANA (LAIBACH) ZU JAHRHUNDERTBEGINN (am Beispiel der Villensiedlung in der Kapuzinervorstadt in Ljubljana)

Andrej Studen

In seiner Abhandlung versucht der Autor, einige wesentliche Merkmale des Wohnalltags der höheren Bürgerschichten am Beispiel der Villensiedlung vorzustellen, die vorwiegend nach dem großen Erdbeben in Ljubljana (1895) in der Kapuzinervorstadt entstanden ist. Die gesamte Abhandlung beruht auf dem Quellenmaterial, das von dem Historischen Archiv Ljubljana (Zgodovinski arhiv Ljubljana) aufbewahrt wird. In der Zeit nach dem Erdbeben traten im Bereich des Baugewerbes sehr strenge Bauvorschriften in Kraft, die vor allem den Gesundheits- und Brandschutz betrafen. Die Stadtbehörden waren äußerst vorsichtig und gründlich vor und bei der Erteilung von Baugenehmigungen und stellten an alle Bauherren der Villen in der Kapuzinervorstadt gleiche Forderungen, ungeachtet ihrer nationalen Zugehörigkeit. Letztere spielte in Bauangelegenheiten gar keine Rolle, wichtig war nur, daß der Bauherr (ungeachtet ob Deutscher oder Slowene) die Forderungen der Bauordnung erfüllte, die nach dem Erdbeben herausgegeben worden waren, und natürlich, daß sein Vermögen groß genug war, um sich einen Villenbau leisten zu können.

Im weiteren stellt der Autor die Wohnverhältnisse in der Nach-Erdbeben-Villensiedlung vor. Zur Veranschaulichung gibt er eine genauere Beschreibung einer der dortigen Villen. Aus den Angaben der Volkszählung von 1910 geht auch die ethnische und berufliche Struktur der Villenbesitzer hervor. Der Autor stellt fest, daß alle Villen vornehm und prächtig waren. Die Inhaber modernisierten sie mit »englischen« Toiletten mit Wasserspülung und Badezimmern. Besonders Badezimmer stellten im damaligen Ljubljana eine Seltenheit dar. Sie waren ein Zeichen des Luxus und ein Privilegium der Reichen.

Abschließend stellt der Autor fest, daß im Rahmen der Geschichte der Wohnverhältnisse in Ljubljana die Zugehörigkeit zu verschiedenen sozialen Schichten stark hervortritt, diese Zugehörigkeit bedingte doch auf entscheidende Weise bessere oder schlechtere Wohnverhältnisse. Die ethnische Zugehörigkeit (Deutscher oder Slowene) spielte bei der Erforschung dieses Bereichs der Geschichte nie eine besondere Rolle, im Gegenteil, sie ging in den lokalen Besonderheiten und Charakteristika des Wohnalltags in Ljubljana im behandelten Zeitraum auf.